

Prawa i obowiązki małoletniego pokrzywdzonego, które przysługują mu podczas przesłuchania w trybie art. 185a Kodeksu postępowania karnego

Katarzyna Osiak

Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę

Statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości wskazują, że z roku na rok wzrasta liczba przesłuchiwanym dzieci w trybie art. 185a Kodeksu postępowania karnego (kpk). Świadczy to o tym, że organy wymiaru sprawiedliwości uznają dziecko za wiarygodne źródło dowodowe. Trzeba mieć jednak na uwadze, że każde takie przesłuchanie niesie ze sobą ryzyko wtórnej wiktymizacji przesłuchiwanego małoletniego. Dlatego też jak każdemu świadkowi, tak i przesłuchiwanemu małoletniemu pokrzywdzonemu przysługują podczas tej czynności określone prawa i obowiązki. Prawa można podzielić na dwie grupy. Do pierwszej należy zaliczyć te, które wynikają wprost z kpk, czyli: prawo do odmowy składania zeznań, do uchylenia się od odpowiedzi na pytanie oraz prawo do odmowy składania zeznań i uchylenia się od odpowiedzi na pytanie w przypadku szczególnie bliskiego stosunku z podejrzanym/oskarżonym. Do drugiej grupy należy zaliczyć te, które wynikają pośrednio z przepisów kpk oraz piśmiennictwa dotyczącego problematyki przesłuchania dziecka w trybie art. 185a kpk, czyli prawo do przygotowania dziecka do przesłuchania i prawo do ochrony przed wtórną wiktymizacją. Natomiast do obowiązków, które ciążą na małoletnim, należy zaliczyć: obowiązek stawienia i pozostawania do dyspozycji organu procesowego oraz składania zeznań i mówienia prawdy. Prawa i obowiązki małoletniego są silnie ze sobą sprzężone, a organ procesowy, oczekując od małoletniego efektywnych zeznań, musi sam jednocześnie stworzyć odpowiednie warunki do jego realizacji.

SŁOWA KLUCZOWE: MAŁOLETNI, DZIECKO, PRAWA, OBOWIĄZKI, POKRZYWDZONY, PRZESŁUCHANIE, ZEZNANIA, WIKTYMIZACJA

Wstęp

Statystyki prowadzone przez Ministerstwo Sprawiedliwości (2015, s. 33) wskazują, że rocznie jest przesłuchiwanym około 7000 dzieci. Małoletni pokrzywdzony mający uczestniczyć w takiej czynności ma określone prawa i obowiązki. Powinny być one respektowane przez organ procesowy, ponieważ od tego może zależeć wynik przesłuchania mogący doprowadzić do wykrycia sprawcy czynu przestępnego, a następnie jego skazania.

Prawa małoletniego pokrzywdzonego przesłuchiwanego w trybie art. 185a kpk

Prawo do odmowy składania zeznań

Prawo do odmowy składania zeznań, uregulowane w art. 182 Kodeksu postępowania karnego, (kpk) jest jednym z najistotniejszych praw, jakie przysługują przesłuchiwanemu małoletniemu pokrzywdzonemu. Celem tego prawa jest dobro wymiaru sprawiedliwości, ale również ochrona więzów rodzinnych małoletniego. Ponadto zapewnia mu ono dobre samopoczucie, gdyż nie musi wybierać mniejszego zła i pozostawać w konflikcie z własnym sumieniem (Kwiatkowska-Darul, 2001, s. 125). Prawo do odmowy składania zeznań polega na tym, że osoba najbliższa dla oskarżonego może odmówić składania zeznań. Sąd Najwyższy w swoim orzecznictwie wyraźnie podkreśla, że to prawo przysługuje każdemu świadkowi, w tym także małoletniemu¹. Stanowisko Sądu Najwyższego zasługuje na aprobatę, jednak nie można zbagatelizować postulatów doktryny, zgodnie z którymi do kwestii odmowy przez małoletniego składania zeznań należy pochodzić z dużą ostrożnością, bo jak wskazuje Sokołowska (1959) „dziecko przed ukończeniem 10 lat nie jest zdolne do podjęcia takiej decyzji”. Należy mieć również na uwadze, że to prawo nie zwalnia małoletniego z obowiązku stawiennictwa na wezwanie organu procesowego (Sakowicz, 2016, s. 489). Jego istotą jest pozostawienie osobie przesłuchiwanej całkowitej swobody decyzji w przedmiocie złożenia zeznań czy też uchylenia się od ich złożenia.

1 Uchwała SN z 19.02.2003r., I KZP 48/02; Orzeczenie SN z 20 stycznia 1981r., 329/80, OSNKW, LEX/el.

Oczywiste jest, że nie jest możliwe skorzystanie z tego prawa, gdy osoba sprawcy pozostaje nieznana, jednak jego zastosowanie jest zasadne, gdy zebrane materiały wskazują, że zostanie przedstawiony zarzut osobie najbliższej dla przestłuchiwanego (Mierzwińska-Lorencka, 2012, s. 126).

Prawo do odmowy składania zeznań, jak wynika z przepisu art. 182 kpk, przysługuje świadkowi, gdy oskarżony jest dla niego osobą najbliższą. W odniesieniu do małoletniego pokrzywdzonego prawo do odmowy składania zeznań będzie przysługiwało wobec dziadków, rodziców, przysposabiającego i rodzeństwa. Skoro to prawo ogranicza się jedynie do osób najbliższych, to nie ma ono charakteru absolutnego (Kornak, 2009, s. 30). Kolejną cechą tego prawa jest to, że ma ono charakter całkowity. Należy pod tym rozumieć, że małoletni nie może zeznawać tylko na korzyść oskarżonego, a w części go obciążającej skorzystać z prawa do odmowy zeznań (Sakowicz, 2016, s. 490). Prawo to jest również bezwarunkowe. Jeżeli oskarżony jest osobą najbliższą dla małoletniego, to może on odmówić złożenia zeznań bez spełniania jakichkolwiek dodatkowych warunków. Możliwość odmowy złożenia zeznań jest uprawnieniem osoby przestłuchiwanej w charakterze świadka, nikt jej nie może do tej decyzji zmusić, co nadaje temu prawu cechę fakultatywności (Kornak, 2009, s. 30).

Decyzja o odmowie złożenia zeznań musi być swobodna to znaczy, że może ją podjąć jedynie osoba, której to prawo przysługuje. W odniesieniu do małoletniego pokrzywdzonego, tylko on może zadecydować, czy chce skorzystać z tego prawa (Mierzwińska-Lorencka, 2016, s. 51). Nikt go nie może zmusić do wypowiedzenia się. Ze względu na przepis art. 51 § 2 kpk w doktrynie powstał spór, czy to prawo – tak jak i inne przysługujące małoletniemu pokrzywdzonemu w procesie prawa – nie powinno być realizowane przez jego przedstawiciela ustawowego (Mierzwińska-Lorencka, 2012, s. 129). Pogląd, zgodnie z którym to przedstawiciel ustawowy miałby decydować o tym, czy małoletni pokrzywdzony będzie zeznawać w danej sprawie, nie zasługuje na aprobatę. Konflikt między małoletnim a jego przedstawicielem ustawowym odnośnie do odmowy składania zeznań przez małoletniego nie jest podstawą ani powodem, aby decyzja o skorzystaniu z prawa przysługiwała przedstawicielowi ustawowemu (Mierzwińska-Lorencka, 2016, s. 51). Dziecko nie jest własnością swych rodziców i z zakresu władzy rodzicielskiej nie wynika, że rodzice mogą odmówić stawiennictwa wraz z dzieckiem, celem złożenia przez nie zeznań. Stanowisko rodzica, rodziców lub opiekunów dziecka powinno jednak zostać skonfrontowane z jego stanowiskiem (Gaberle, 2001; Postulski, 2008). W tym miejscu należy również podkreślić, że rozważania dotyczące wpływu rodziców dziecka, które ma zeznawać, na podjęcie decyzji o skorzystaniu z prawa do

odmowy składania zeznań odnosić się będzie również do kuratora procesowego. Kurator procesowy jest to osoba ustanawiana przez sąd w sytuacji, w której istnieje konflikt interesów między pokrzywdzonym małoletnim a rodzicem krzywdzącym, występującym w charakterze podejrzanego/oskarżonego w sprawie w której małoletni ma składać zeznania. Zgodnie z uchwałą Sądu Najwyższego z dnia 30 września 2010 r.² wykluczona jest możliwość, aby małoletni był reprezentowany przez oboje rodziców, jeżeli chociaż jeden z nich jest podejrzanym lub oskarżonym o przestępstwo popełnione na szkodę małoletniego. W związku z tym, jeżeli dziecko jest reprezentowane przez matkę, a o popełnienie przestępstwa oskarżony jest ojciec dziecka i zarazem mąż matki, wówczas mamy do czynienia z konfliktem interesów, a taka reprezentacja jest niewłaściwa. Nie oznacza to, że małoletni jest pozbawiony jakiegokolwiek reprezentacji. W takich okolicznościach dla małoletniego ustanawiany jest przez sąd opiekuńczy kurator, który podczas całego postępowania karnego będzie gwarantem poszanowania praw tego dziecka oraz jego odpowiedniego traktowania. Kurator będzie zastępował więc przedstawicieli ustawowych małoletniego, jednak jego klientem będzie właśnie małoletni (Mierzwińska-Lorencka, 2016). Wobec powyższego nie tylko rodzice nie mogą zmuszać lub decydować za małoletniego o skorzystaniu z prawa do odmowy składania zeznań, ale również kurator procesowy, który został ustanowiony w celu ochrony poszanowania praw małoletniego pokrzywdzonego.

Ponieważ przesłuchanie dla małoletniego pokrzywdzonego jest bardzo ciężkim przeżyciem, podczas którego musi on przywoływać w pamięci i opowiadać o zdarzeniach dla niego traumatycznych, a decyzja o odmowie składania zeznań jest dla niego bardzo trudna, to ogromnie ważną rolę pełni pouczenie małoletniego o przysługującym mu prawie.

Obowiązek pouczenia małoletniego pokrzywdzonego o prawie do odmowy składania zeznań ciąży na organie procesowym przeprowadzającym przesłuchanie (Bieńkowska, Mazowiecka, 2014, s. 20). W trybie uregulowanym w przepisie art. 185a kpk przesłuchanie przeprowadza sąd. Obowiązek pouczenia wynika z treści art. 16 § 1 kpk. Informacja o prawie przysługującym małoletniemu powinna zostać udzielona w taki sposób, by był on w stanie ją zrozumieć. Trocha wskazuje jednak, że praktyka pouczenia dziecka o przysługującym mu prawie jest zbyt formalistyczna, a organ nie upewnia się, że małoletni zrozumiał treść pouczenia. Nie ma porozumienia między psychologami a prawnikami co do sposobu informowania dziecka

2 Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 30 września 2010r., sygn. akt I KZP 10/10, LEGALIS nr 248204.

o tym prawie, by mogło ono w pełni świadomie podjąć tę decyzję (Budzyńska, Trocha, 2015, s. 20). Sposób pouczenia dziecka wymaga dużego wysiłku ze strony osób uczestniczących w tej czynności. Ważne jest, aby przejawiali oni szczególną staranność w pouczeniu, że takie prawo dziecku przysługuje i co ono oznacza. Problemem jest brak przepisów, które regulowałyby sposób informowania pokrzywdzonego dziecka o jego prawie (Mierzwińska-Lorencka, 2011, s. 68–71). Z badań przeprowadzonych przez Mierzwińską-Lorencką wynika, że pouczenie małoletniego o prawie do odmowy składania zeznań jest najtrudniejszym elementem przesłuchania oraz odgrywa bardzo ważną rolę, gdyż to od jakości pouczenia zależy decyzja małoletniego o skorzystaniu z tego prawa. Organy procesowe, które przeprowadzają przesłuchanie, bardzo rzadko potrafią w sposób przejrzysty i zrozumiały dla małoletniego oraz odpowiadający wiekowi i stopniowi jego rozwoju przekazać mu treść pouczenia. Mierzwińska-Lorencka wskazuje, że w badanych przez nią sprawach w 38 przypadkach małoletnim przysługiwało prawo do odmowy składania zeznań, jednak nie wszystkie dzieci zostały o tym prawie pouczone. Spośród tych 38 dzieci w 2 przypadkach zostały one pouczone dopiero podczas drugiego przesłuchania, przeprowadzanego na skutek żądania obrońcy oskarżonego, którzy zarzucili sądowi naruszenie obowiązków dotyczących przesłuchania. Z tej sytuacji wynika, że brak skrupulatnego wypełniania obowiązków przez sąd w zakresie pouczenia małoletnich stwarza podstawę dla obrońcy oskarżonego do domagania się powtórnego przesłuchania co może negatywnie wpływać na małoletniego pokrzywdzonego, skutkując nawet jego wtórną wiktymizacją. Z tych badań wynika również, że największą skutecznością cechują się pouczenia dokonywane przez biegłych psychologów, którzy fachowo i zrozumiale tłumaczyli małoletnim istotę przysługującego im prawa. Należy mieć jednak na uwadze, że w braku przepisów regulujących procedurę pouczenia sposoby jej przeprowadzania oparte są w dużym stopniu na standardach funkcjonujących w danym sądzie lub prokuraturze i zależą od predyspozycji i doświadczenia osoby współpracującej z dzieckiem (Mierzwińska-Lorencka, 2011, s. 71).

Podsumowując rozważania dotyczące prawa do odmowy składania zeznań przez małoletniego pokrzywdzonego, należy stwierdzić, że prawo to powinno być należyście respektowane przez organ procesowy i obowiązkiem organu procesowego jest pouczenie małoletniego o tym uprawnieniu, jednak w sposób odpowiadający jego rozwojowi umysłowemu. Niestety z powyższych rozważań wynika, że te obowiązki nie są odpowiednio przestrzegane przez przesłuchującego, co uniemożliwia małoletniemu realizację jego praw, ponieważ nie jest on w ogóle pouczany o treści tego prawa lub jest pouczany w sposób dla niego niezrozumiały.

Prawo do uchylenia się od odpowiedzi na pytanie

Kolejnym prawem, które przysługuje małoletniemu pokrzywdzonemu podczas przesłuchania, jest prawo do uchylenia się przez osobę przesłuchiwaną od odpowiedzi na pytania, jeżeli mogłoby to narazić jego lub osobę dla niego najbliższą na odpowiedzialność za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe. Ta regulacja zawarta w art. 183 § 1 kpk przyznaje małoletniemu prawo do uchylenia się od odpowiedzi, nie zmuszając go do wyboru, czy powiedzieć prawdę i być może obciążyć tym osobę mu najbliższą, czy zeznać nieprawdę co może spowodować poważne konsekwencje prawne (Sakowicz, 2016, s. 493). Aby małoletni został pouczony o tym prawie, konieczne jest ujawnienie się okoliczności objętych przepisem art. 183 kpk. Może on skorzystać z tego prawa w każdej chwili, zarówno w fazie swobodnej wypowiedzi, jak i fazy zadawania pytań (Mierzwińska-Lorencka, 2012, s. 134). Sąd, który przesłuchuje małoletniego pokrzywdzonego, nie może domagać się od niego podania przyczyn odmowy odpowiedzi na pytanie lub uzależniać uwzględnienia tego prawa od ich podania. Może jedynie zapytać o przyczynę uchylenia się od odpowiedzi (Sakowicz, 2016, s. 493). Zasadniczą różnicą między prawem do odmowy składania zeznań a uchyleniem się od odpowiedzi na poszczególne pytania jest to, że w pierwszym prawie małoletni może uchylić się od składania zeznań podczas przesłuchania, natomiast w drugim przypadku jedynie od odpowiedzi na poszczególne pytania (Kornak, 2009, s. 33). Kolejną różnicą jest katalog osób, ze względu na które małoletni może skorzystać z tych praw. W pierwszym przypadku prawo odnosi się jedynie do oskarżonego, który jest osobą najbliższą, czyli w przypadku małoletniego odnosi się do jego dziadków, rodziców, przysposabiającego lub rodzeństwa. Natomiast prawo do uchylenia się od odpowiedzi na poszczególne pytania ma zastosowanie także do składającego zeznanie małoletniego. Należy mieć na uwadze, że to prawo ma jedynie częściowe zastosowanie ze względu na brak odpowiedzialności karnej małoletniego do 17 r.ż. (Mierzwińska-Lorencka, 2012, s. 134). W rezultacie katalog osób, ze względu na które małoletni może skorzystać z przysługujących uprawnień, w obu przypadkach jest tożsamy.

Zasadniczym problemem jest jednak, czy małoletni jest w stanie zrozumieć istotę przysługującego mu uprawnienia, a organ procesowy wyjaśnić ją w sposób przystępny. Wyjaśnienie znaczenia tego uprawnienia może okazać się dla sądu bardzo trudne, jednak należy podkreślić, że zaniechanie pouczenia i przesłuchanie małoletniego nieświadomego tego uprawnienia jest nieetyczne i pociąga za sobą konsekwencje procesowe (Mierzwińska-Lorencka, 2012, s. 135). Tak samo jak w przypadku prawa

do odmowy składania zeznań, tak i w tym prawie sposób pouczenia ma ogromny wpływ na jakość zeznań małoletniego, dlatego powinien być dostosowany do jego wieku. Niezrozumienie słów wypowiedzianych przez sędziego może budzić w małoletnim lęk i obawę, że jego zeznania mogą zaszkodzić osobie najbliższej, a w efekcie mieć paraliżujący wpływ na samego małoletniego (Kwiatkowska-Darul, 2001, s. 127).

Prawo małoletniego do odmowy zeznań lub odpowiedzi na pytania w sytuacji „szczególnie bliskiego stosunku” z oskarżonym

Jest to prawo, które ściśle wiąże się z prawem do odmowy składania zeznań oraz uchylenia się od odpowiedzi na poszczególne pytanie. Zgodnie z treścią art. 185 kpk organ procesowy może zwolnić świadka – jeżeli ten o to wnosi – od złożenia zeznania lub odpowiedzi na pytania, jeżeli pozostaje z oskarżonym w szczególnie bliskim stosunku osobistym. Ustawodawca chciał w ten sposób zapewnić ochronę głębokiej więzi istniejącej między przesłuchiwanym a oskarżonym, która wynika np. z przyjaźni, koleżeństwa czy opieki (Kwiatkowska-Darul, 2001, s. 127).

Małoletni może skorzystać z tego prawa, jeżeli zostaną spełnione dwie przesłanki. Po pierwsze, między małoletnim a oskarżonym występuje szczególna zażyłość lub więź. Po drugie, małoletni musi wystąpić z wnioskiem o takie zwolnienie.

Pojęcie „osób pozostających w szczególnie bliskim stosunku” nie zostało uregulowane ustawowo. Można przypuszczać, że do kręgu takich osób będą *a contrario* zaliczane te osoby, które nie mieszczą się kategorii osób najbliższych, w rozumieniu przepisu art. 115 § 11 kk, a z którymi małoletniego wiąże głęboka więź emocjonalna lub uczuciowa³. Kierunek rozumowań nad znaczeniem tego pojęcia wskazuje Sąd Najwyższy w swoim orzeczeniu z dnia 16 marca 1979 r., stwierdzając, że

pod pojęciem bliskiego stosunku osobistego, o jakim mowa w przepisie art. 167 [obecnie 185] kpk, należy rozumieć wprawdzie inny niż wynikający z więzów pokrewieństwa, powinowactwa czy małżeństwa stosunek, określony w art. 165 [obecnie 182] kpk, jednakże musi to być również stosunek silnie łączący z oskarżonym osobę mającą być przesłuchaną w charakterze świadka⁴.

3 Postanowienie SN z dnia 22. 02.2006 r. III KK 22/05, OSNKW 2006, Nr 5, poz. 46.

4 Orzeczenie SN z dnia 16.03.1979r., IV KR 36/79, niepubl.; cyt. za: Kornak (2009, s. 35).

Sąd przesłuchujący małoletniego pokrzywdzonego w trybie art. 185a, zorientowawszy się, że małoletniego wiąże z oskarżonym bliski stosunek, powinien pouczyć go o przysługującym mu prawie (Boratyńska, 2016, s. 501). Skorzystanie z uprawnienia uzależnione jest jednak od złożenia wniosku przez małoletniego. Sąd z urzędu nie może zwolnić go od składania zeznań. Wniosek powinien wskazywać okoliczności i fakty, w których małoletni uprawdopodobni bliski stosunek z oskarżonym (Boratyńska, 2016, s. 501; Kornak, 2009, s. 35). Oceny wniosku dokonuje organ procesowy przeprowadzający czynność przesłuchania, a decyzja w przedmiocie wniosku o zwolnienie od złożenia zeznań lub odpowiedzi na pytania zapada w formie zarządzenia. Zgodnie ze stanowiskiem Sądu Najwyższego zawartym w postanowieniu z dnia 27 maja 2003 r. sąd dokonując oceny, czy istnieje szczególna więź między świadkiem a oskarżonym, może rozważyć, czy dany stosunek osobisty przeważa nad interesem wymiaru sprawiedliwości oraz czy jest zasadne nadanie mu prymatu i zwolnienia od prawnego obowiązku złożenia zeznań⁵. W odniesieniu do tego prawa, jak i dwóch poprzednio omówionych uprawnień przysługujących przesłuchiwanemu małoletniemu, istnieje problem sprowadzający się do możliwości zrozumienia przez małoletniego kierowanego do niego pouczenia. Istnieje duże ryzyko, że małoletni nie tylko nie zrozumie treści kierowanego do niego pouczenia, ale również nie jest w stanie pojąć istoty pojęcia bliskiego stosunku. Dlatego ogromnie ważny jest sposób pouczenia dostosowany do wieku i rozwoju intelektualnego małoletniego.

Prawo małoletniego do przygotowania się do uczestnictwa w przesłuchaniu

Prawo to nie jest regulowane ustawowo w polskim porządku prawnym. Wytyczne dotyczące wymiaru sprawiedliwości w sprawach, w których ofiarami lub świadkami przestępstw są dzieci, oraz Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a–185c Kodeksu postępowania karnego przyznają jednak małoletnim prawo do uzyskania specjalistycznej pomocy polegającej na rozwijaniu i wdrażaniu środków ułatwiających dzieciom składanie zeznań, pomoc w komunikowaniu się i uzyskaniu informacji o czynnościach procesowych, w których mają uczestniczyć (ONZ, 2007, s. 98).

5 Postanowienie SN z 27.05.2003r., IV KK 63/03, LEX/el.

Małoletni, którzy mają zostać przesłuchani w charakterze świadka, najczęściej nic nie wiedzą na temat przesłuchania. Dzieciom w takich sytuacjach towarzyszy paraliżujący strach. Są nieświadome, dlaczego obcy dla nich ludzie zadają im pytania dotyczące traumatycznych przeżyć, jakich doświadczyły (Budzyńska, Trocha, 2015, s. 19). Małoletnim można pomóc, przygotowując ich do przesłuchania. Zmarzlik (2007, s. 60) uważa, że „narażenie dziecka na doświadczenie odtwarzania traumatycznego zdarzenia bez wcześniejszego przygotowania jest wręcz niedopuszczalne”. Dziecko powinno wiedzieć, czego się od niego oczekuje, co się wydarzy oraz czego może się domagać od organów procesowych. Przygotowanie dziecka do przesłuchania polega na wyjaśnieniu mu procedur prawnych, ale także udzieleniu pomocy w osiągnięciu psychicznej gotowości na przesłuchanie. Pod pojęciem przygotowania nie można rozumieć wyuczania małoletniego określonych kwestii, poprawiania jego słownictwa i stylistyki, a tym samym wpływania na jego treść (Zmarzlik, 2007, s. 59).

Skuteczność przygotowania dzieci do udziału w przesłuchaniu potwierdzają badania przeprowadzone w Wielkiej Brytanii przez Plotnikoff i Wolfsona. Wynika z nich, że przygotowanie dzieci do czynności dowodowej z ich udziałem, w tym poinformowanie o znaczeniu tych czynności bardzo im pomogło. Dziewczynka, która uczestniczyła w badaniu, wyznała, że wizyta w sądzie przed przesłuchaniem pomogła jej, bo wiedziała, czego się spodziewać już na tym właściwym przesłuchaniu. Inna stwierdziła, że książeczka przeznaczona dla dzieci uczestniczących w postępowaniu karnym ułatwiła jej udział w tej czynności (Budzyńska, Trocha, 2015, s. 19).

Pojęcie *przygotowanie do przesłuchania* jest błędnie rozumiane jako wyuczenie małoletniego na pamięć scenariusza przesłuchania, a także tego, co dziecko ma mówić podczas tej czynności i jak się zachowywać. Z taką interpretacją nie należy się w żaden sposób zgodzić, ponieważ w rzeczywistości przygotowanie małoletniego do przesłuchania polega na wyjaśnieniu dziecku, czym jest przesłuchanie, na czym ono polega oraz w jakim celu zostało na nie wezwane (Gadomska, 2008, s. 194). Niestety nie ma jednej podręcznikowej formy przygotowania. Sposoby przygotowania dziecka do przesłuchania w Polsce w dalszym ciągu się kształtują. W związku z tym można wyodrębnić kilka takich form przygotowania przesłuchania, które mogą być stosowane zarówno osobno, jak i łącznie.

Jako pierwszą należy wskazać edukację. Polega ona na tym, że dziecku są przekazywane podstawowe informacje na temat jego praw i obowiązków podczas tej czynności, przedstawiane są osoby, które będą brały udział w jego przesłuchaniu i udzielane są odpowiedzi na wszystkie ewentualne pytania małoletniego pokrzywdzonego. Ta forma przygotowania powinna być przeprowadzana przez psychologa

(Budzyńska, Trocha, 2015, s. 38; Gadomska-Radel, 2015, s. 189–190). Kolejną czynnością jest pokazanie dziecku miejsca w jakim będzie przesłuchiwane. Wbrew pozorom to bardzo ważne, aby dziecko mogło zobaczyć pokój przesłuchań przed rozpoczęciem czynności, ponieważ będzie mogło ono w ten sposób zaaklimatyzować się w nowym miejscu, a mogą się pojawić u niego również pewne pytania co to jego wystroju (Budzyńska, Trocha, 2015, s. 19–20). Trzeci sposób przygotowania małoletniego do przesłuchania wywodzi się z praktyki funkcjonującej w Stanach Zjednoczonych. Polega on na tym, że dziecku i jego osobom najbliższym jest przydzielany doradca ofiary (*victim advocate*). Jego zadaniem jest dostarczenie dziecku pomocy prawnej oraz wsparcia psychicznego. Pełni on także funkcję informatora o kwestiach technicznych związanych z przesłuchaniem i jego przebiegiem. Jest wyznaczany niezwłocznie po wydaniu przez właściwy organ procesowy decyzji o konieczności przesłuchania małoletniego pokrzywdzonego (Lipovsky, Stern, 2004).

W Polsce instytucją, która pomaga dzieciom doświadczonym przestępstwem, jest Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę. W ramach swojej działalności podejmuje działania zmierzające do przygotowania małoletnich do udziału w przesłuchaniu. Do tych działań należy przede wszystkim zaliczyć program „Opiekun dziecka – ofiary przestępstwa”, który jest realizowany od 2006 r. oraz liczne broszury dla małoletnich. W ramach wspomnianego programu małoletni i ich rodzice lub opiekunowie zdobywają wiedzę oraz informacje na temat obowiązujących w Polsce procedur i przepisów prawnych, zwłaszcza z dziedziny prawa karnego, ale również mogą skorzystać z towarzyszenia im przez opiekuna, zarówno w sądzie, jak i bezpośrednio przed przesłuchaniem w pokoju przesłuchań. Wspomniani opiekunowie to wolontariusze – studenci prawa i psychologii. Zostali oni wcześniej przeszkoleni w zakresie umiejętności psychologicznych i ochrony prawnej małoletnich ofiar przestępstw (Podlewska, Mróz-Sikorska, Tuszyńska, Rękawiecka, 2007). Ponadto Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę wydaje specjalne broszury *Będę świadkiem*, będące poradnikami dla dzieci i młodzieży, którzy uczestniczą w procedurach karnych i mają zostać przesłuchani. Dzięki temu w jasny i dostosowany do wieku sposób małoletni może dowiedzieć się więcej na temat przesłuchania (Zmarzlik, 2016a, 2016b).

Realizacja przez małoletniego jego prawa przygotowania się do udziału w przesłuchaniu może zwiększyć jego zdolność do udzielenia precyzyjnych i wyczerpujących wypowiedzi dotyczących zdarzeń, jakich doświadczył, a przede wszystkim złagodzić ewentualne negatywne skutki związane z uczestnictwem w procedurze przesłuchania. Chociaż małoletni ma prawo przygotowania się do udziału w przesłuchaniu, to niestety bardzo często nie może go realizować. Powodem mogą być

rodzice lub opiekunowie tych dzieci. To na nich ciąży obowiązek zwrócenia się do odpowiedniej instytucji zajmującej się pomocą dla dzieci, które stały się ofiarami przestępstw oraz ich rodzin. Niestety bardzo często nie potrafią oni poradzić sobie sytuacją, w jakiej znalazło się ich dziecko, lub wręcz obwiniają je za całą sytuację, zmuszając do tego, aby odmówiły składania zeznań przeciwko oskarżonemu, którym jest ojciec dziecka lub konkubent ich matki (Zmarzlik, 2007, s. 78). W takiej sytuacji to na organach procesowych powinien spoczywać obowiązek pomocy takim dzieciom, przede wszystkim przez zawiadomienie odpowiednich placówek, które zapewnią wsparcie zarówno małoletniemu, jak i jego rodzinie. Dlatego też w takiej sytuacji może mieć zastosowanie instytucja kuratora procesowego dla małoletniego pokrzywdzonego. Jeżeli zachodzi konflikt interesu, o którym była mowa w wcześniej, wówczas dla małoletniego pokrzywdzonego powinien zostać ustanowiony kurator procesowy, który, stojąc na straży przestrzegania praw małoletniego w procesie karnym, zadbałby o to, aby dziecko zostało przygotowane do przesłuchania w jeden ze wskazanych powyżej sposobów.

Prawo małoletniego do przygotowania się do udziału przesłuchania ma ogromne znaczenie. Pomaga dziecku uporać się ze świadomością, że będzie przesłuchiwane, obniżając w ten sposób poziom strachu, co wpływa również na jakość jego zeznań. Ma to również znaczenie dla organów procesowych, ponieważ prawidłowe przygotowanie małoletniego do przesłuchania przez powołane do tego instytucje umożliwi zebranie materiału dowodowego, a w konsekwencji wykrycie i skazanie sprawcy czynu przestępnego.

Prawo do ochrony przed wtórną wiktyimizacją

Małoletni pokrzywdzony ma prawo do ochrony przed wtórną wiktyimizacją, która może nastąpić w przypadku przesłuchania dziecka wbrew zasadom, według których ta czynność powinna być przeprowadzona. To uprawnienie wynika pośrednio z przepisu art. 185a kpk, oraz z art. 11 ust. 2 Karty Praw Dziecka-Ofiary/Świadka Przystępstwa (Mierzwińska-Lorencka, 2012, s. 124).

Wiktyimizacja jest to proces przekształcenia się potencjalnej ofiary w ofiarę faktyczną. Wtórna wiktyimizacja ma natomiast miejsce, gdy ofiara przestępstwa doznaje kolejnej krzywdy na skutek działania innych osób, a w tym także organów procesowych, podczas czynności odnoszących się do traumatycznego dla niej zdarzenia, np. podczas przesłuchania. Na to zjawisko zwraca się najczęściej uwagę w kontekście krzywdzonych dzieci będących ofiarami wykorzystywania seksualnego

oraz przemocy w rodzinie. Przyczyną wtórnej wiktyimizacji, jakiej może doświadczyć małeletni na skutek przesłuchania, jest brak doświadczenia oraz przygotowania do tej czynności sędziów i prokuratorów (Goetz, 2012). Z badań przeprowadzonych przez Konaszewską, wynika, że największym problemem dla sędziów podczas przesłuchania jest nieumiejętność nawiązania kontaktu z dzieckiem, w tym przede wszystkim przekazywaniu im informacji o przysługujących im prawach oraz przejścia od wstępnej rozmowy do fazy zadawania pytań. Badani, na pytanie o przyczynę tych trudności, wskazali brak przygotowania i wiedzy z zakresu psychologii, kryminalistyki oraz technik przesłuchania dziecka. Podkreślili również, że nie mieli szansy na zdobycie takiej wiedzy podczas studiów i aplikacji (Konaszewska, 2007).

Z treści przepisu art. 185a kpk wynika, że na prawo małeletniego do ochrony przed wtórną wiktyimizacją składa się prawo do tego, aby warunki w Przyjaznym Pokoju Przesłuchań były dostosowane do potrzeb rozwojowych dziecka, by było ono przesłuchiwane tylko jeden raz, chyba, że zachodzą przesłanki do powtórzenia tej czynności, nieobecności oskarżonego podczas przesłuchania oraz zapewnienie małeletniemu możliwości kontaktu z osobami najbliższymi podczas przesłuchania. Warto w tym miejscu rozważyć również, czy sposobem ochrony małeletniego pokrzywdzonego nie jest instytucja kuratora procesowego. Argumentem przemawiającym za obroną tej tezy jest to, że kurator procesowy stoi na straży przestrzegania praw małeletniego pokrzywdzonego w sytuacji, w której żadne z rodziców ze względu na konflikt interesu nie może reprezentować go w procesie. Ponadto to właśnie rodzice mogliby działać na niekorzyść dziecka w procesie, powodując lub pogłębiając jego traumę spowodowaną przestępstwem.

Wtórna wiktyimizacja jest bardzo niebezpiecznym zjawiskiem dla ofiar przestępstw, w tym przede wszystkim dzieci. Niestety jej występowanie jest porażką organów procesowych. Dzieci, które doświadczyły wtórnej wiktyimizacji, nie chcą korzystać z placówek pomocy i wymiaru sprawiedliwości, kojarząc je jako miejsca, z którymi wiążą się przykre doświadczenia. Należy pamiętać, że małeletnich można uchronić przed tym zjawiskiem, jeżeli organy procesowe będą przestrzegały zasad przesłuchiwania małeletnich pokrzywdzonych, określonych w art. 185a kpk. Normy zawarte w tym przepisie mają charakter gwarancyjny, zapewniający realizację prawa dzieci do ochrony ich przed wtórną wiktyimizacją⁶.

⁶ Postanowienie SN z dnia 30.09.2010., I KZP 21/10, LEX/el.

Obowiązki przesłuchiwanego małoletniego

Obowiązek stawiennictwa

Obowiązek wyrażony w art. 177 § 1 kpk zobowiązuje osobę wezwaną w charakterze świadka do stawienia się i złożenia zeznań. W odniesieniu do małoletniego pokrzywdzonego, który ma być przesłuchany w trybie art. 185a kpk, ma on nieco zmodyfikowany charakter i nabiera dużego znaczenia. Obowiązek ten powstaje w chwili skutecznego doręczenia wezwania, w którym musi być bezwzględnie określony charakter, w jakim osoba ma się stawić, gdyż brak takiego wskazania nie rodzi obowiązku stawiennictwa (Skorupka, 2017). W odniesieniu do małoletniego zasadą powinno być, aby to wezwanie doręczać jego rodzicom lub opiekunom prawnym, a nie samemu małoletniemu (Kornak, 2009, s. 39). Obowiązki wynikające z art. 177 § 1 kpk trwają do chwili prawomocnego zakończenia procesu⁷. Osoba wezwana do stawienia się i złożenia zeznań, której przysługuje prawo od odmowy ich złożenia, nie może wyrazić swojego stanowiska na piśmie. Obowiązana jest w takiej sytuacji stawić się i oświadczyć o skorzystaniu z tego prawa (Skorupka, 2017).

Konsekwencją niestawiennictwa na wezwanie organu procesowego jest możliwość zastosowania przez niego środków przymusu procesowego, w tym nałożenia kary pieniężnej, a nawet zatrzymania i przymusowego doprowadzenia. W odniesieniu do małoletniego pokrzywdzonego takie działanie jest jednak niedopuszczalne, jak podkreśla Kornak (2009, s. 39): „z uwagi na dobro dziecka dopuszczenie możliwości doprowadzenia małoletniego nawet w sytuacji wyjątkowej i ostatecznej byłoby naganne”. Dlatego stanowisko przeciwne, zgodnie z którym przymusowe doprowadzenie dziecka jest całkowicie możliwe, nie zasługuje na aprobatę (Kwiatkowska-Darul, 2001, s. 120). Podobnie jest z możliwością nałożenia na małoletniego kary pieniężnej za nieusprawiedliwione niestawiennictwo, z uwagi na to, że wszelkie związane z tym konsekwencje ponoszą przedstawiciele ustawowi dziecka (Mierzińska-Lorencka, 2012, s. 139).

Zagadnieniem, odnoszącym się do tego obowiązku, a budzącym poważne wątpliwości, jest to, czy rodzic lub opiekun może nie wyrazić zgody na udział w przesłuchaniu małoletniego pokrzywdzonego. Polanowski (2001) uważa, że zgodę na przesłuchanie małoletniego poniżej 13 r.ż. powinien wyrazić jego opiekun prawny.

⁷ Postanowienie SA w Katowicach z 27.03.2013r., II AKz 183/12.

Gaberle (2001) natomiast zajmował odmienne stanowisko, wskazując, że dziecko nie jest własnością swoich rodziców. Rodzice mający na względzie obowiązek ochrony swojego dziecka przed niebezpieczeństwem mogą zgłosić organowi procesowemu jedynie swoje obawy i wątpliwości co do przesłuchania (Mierzwińska-Lorencka, 2012, s. 140). Pewne gwarancje dla rodziców lub opiekunów prawnych, którzy chcą stać na straży bezpieczeństwa małoletnich pokrzywdzonych, stwarza art. 185a § 2 kpk. Zgodnie z jego treścią przedstawiciel ustawowy małoletniego może być obecny przy przesłuchaniu, jeżeli nie ogranicza to swobody jego wypowiedzi.

Obowiązek pozostawania do dyspozycji organu procesowego

Obowiązek pozostawania do dyspozycji organu procesowego jest ściśle skorelowany z obowiązkiem stawienia. Ta powinność nie wynika jednak wprost z samej ustawy, lecz z istoty przesłuchania. Pośrednio na obowiązek świadka wskazuje art. 285 § 1 kpk. Przewiduje on możliwość nałożenia kary pieniężnej na świadka, jeżeli bez zezwolenia organu wzywającego oddali się on z miejsca czynności przed jej zakończeniem. Należy jednak w tym miejscu przypomnieć, że na małoletniego taka kara porządkowa nie może zostać nałożona, a konsekwencje ponosi jedynie jego przedstawiciel ustawowy.

Gdy w przesłuchaniu ma wziąć udział małoletni pokrzywdzony sąd nie powinien nadużywać tego obowiązku. Długie oczekiwanie na przesłuchanie może być niekorzystne zarówno dla małoletniego, jak i organu procesowego, ponieważ może spowodować zniecierpliwienie dziecka, zmęczenie, a nawet niechęć współpracy z organem procesowym (Kwiatkowska-Darul, 2001, s. 121). Dlatego sędzia powinien dążyć do wszelkich starań, aby przesłuchanie rozpoczęło się punktualnie. Negatywne konsekwencje zbyt długiego oczekiwania przez małoletniego na przesłuchanie wskazuje Brojek. Jego zdaniem „niedopuszczalne jest, aby dziecko godzinami wyczekiwało na przesłuchanie gdzieś na korytarzu, ponieważ jeszcze przed rozpoczęciem staje się ono zmęczone fizycznie, jak i psychicznie, a tym samym maleje przydatność uzyskanego od niego zeznania” (Brojek, 1998). W związku z tym organ procesowy powinien przeprowadzić czynność procesową możliwie jak najszybciej, by odbyła się ona punktualnie, a dziecku został zapewniony komfort w postaci odpoczynku lub przerwy na skorzystanie z toalety.

Obowiązek składania zeznań i mówienia prawdy

Obowiązek składania zeznań wynika z treści art. 177 § 1 kpk *in fine*. Powinność ta polega na przekazaniu organowi procesowemu przez osobę wezwaną w charakterze świadka wszystkich informacji o faktach i zdarzeniach, które posiada, a dotyczących przedmiotu procesu. Obowiązek złożenia przez małoletniego zeznań nie ma charakteru bezwzględnego, z uwagi na jego prawo do odmowy ich składania oraz uchylecia się od odpowiedzi na niektóre pytania (Kornak, 2009, s. 41).

Zdaniem Kwiatkowskiej-Darul (2001, s. 3) „jeżeli chodzi o dziecko-świadka, to wydaje się, iż nie powinno być ono informowane o obowiązku zeznawania, bowiem taka informacja mogłaby nie zostać w pełni zrozumiana i wywołać lęk, a w jego następstwie stres”. Małoletni może także zacząć konfabulować na temat wydarzeń, o których zapomniał. W związku z powyższym organ procesowy powinien w sposób zrozumiały wytłumaczyć małoletniemu, że chciałby, aby opowiedział wszystko to, co widział, usłyszał lub czego doświadczył, bez wywierania na nim jakiegokolwiek presji.

Dorosły świadek przed rozpoczęciem przesłuchania zostaje pouczone o obowiązku mówienia prawdy, gdyż za jego naruszenie grozi odpowiedzialność karna. Małoletni do ukończenia 17 r.ż. zgodnie z obowiązującymi przepisami nie ponoszą odpowiedzialności karnej, w związku z tym nie mogą odpowiadać za składanie fałszywych zeznań. Organ procesowy powinien jednak zwrócić uwagę małoletniego na konieczność mówienia prawdy podczas ich składania. Formalistyczne pouczenie o tym obowiązku może zostać zastąpione apelem do poczucia moralności małoletniego pokrzywdzonego (Mierzwińska-Lorencka, 2012, s. 142–143).

Podsumowanie

Małoletni, stając się ofiarą przestępstwa, staje się automatycznie narażony na powtórna wiktyimizację, jakiej może doświadczyć podczas czynności procesowych przeciwko oskarżonemu, a zwłaszcza przesłuchania. Prawa, jakie są przewidziane dla małoletniego pokrzywdzonego, zarówno te wynikające z ustaw, jak i z rozporządzeń i standardów przesłuchania takiego świadka, chronią go przed negatywnymi konsekwencjami tego postępowania i zwiększają szansę na powrót do normalnego funkcjonowania po traumie, jakiej doświadczył. Obowiązki małoletniego umożliwiają natomiast organom procesowym sprawne i efektywne działanie w celu pociągnięcia

sprawcy przestępstwa na szkodę dziecka do odpowiedzialności. Warto jednak mieć na uwadze, że prawa i obowiązki małoletniego są silnie sprzężone, a organ procesowy oczekując od małoletniego efektywnych zeznań, musi jednocześnie stworzyć odpowiednie warunki do jego realizacji.

E-mail autorki: katarzynaosiak@vp.pl.

Bibliografia

- Bieńkowska, E., Mazowiecka, L. (2014). *Uprawnienia pokrzywdzonego przestępstwem*. Warszawa: Wolters Kluwer SA.
- Boratyńska, K. T. (2016). W: A. Sakowicz (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Warszawa: C.H.Beck.
- Brojek, M. (1998). Uwagi i postulaty dotyczące taktyki przesłuchania w charakterze świadka osoby nieletniej. *Prokuratura i Prawo*, 1, 101.
- Budzyńska, A. Trocha, O. (2015). *Dziecko uczestniczące w postępowaniu karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer SA.
- Gaberle, M. (2001). Dziecko jako świadek w procesie karnym. *Niebieska Linia*, 2001, nr 5, 115–121.
- Gadomska, A. (2008). Przygotowanie do przesłuchania małoletniej ofiary w charakterze świadka. *Prokuratura i Prawo*, 7–8, 181–198.
- Gadomska-Radel, A. (2015). *Przesłuchanie dziecka jako ofiary i świadka przestępstwa w procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer SA.
- Goetz, M. (2012). Wtórna wiktyimizacja, *Niebieska linia*, 2012, nr 3.
- Konaszewska, J. (2007). Dziecko jako świadek w postępowaniu karnym. Postawy i doświadczenia sędziów i prokuratorów. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 6(3), 59–72.
- Kornak, M. (2009). *Małoletni jako świadek w procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Kwiatkowska-Darul, V. (2001). *Przesłuchanie dziecka*. Kraków: Kantor Wydawniczy „Zakamycze”.
- Lipovsky, J., Stern, P. (2004). Przygotowanie dziecka do roli świadka w sądzie – podejście interdyscyplinarne. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 3(1), 37–58.

- Mierzwińska-Lorencka, J. (2011). Przesłuchanie małoletniego pokrzywdzonego w trybie art. 185a k.p.k. – wybrane wyniki badań aktowych. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 10(2), 56–76.
- Mierzwińska-Lorencka, J. (2012). *Karnoprawna ochrona dziecka przed wykorzystywaniem seksualnym*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Mierzwińska-Lorencka, J. (2016). Kurator procesowy – zadania, rola, cel ustanowienia. W: *Kurator procesowy dla małoletniego pokrzywdzonego*, s. 35–55. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.
- Ministerstwo Sprawiedliwości (2015). *Rocznik statystyczny sądownictwa powszechnego i wojskowego 2010–2014*. Pobrane z: <https://isws.ms.gov.pl/>.
- ONZ (2007). Aneks do Rezolucji Rady Gospodarczej i Społecznej ONZ nr 2005/20 (Wytyczne dotyczące wymiaru sprawiedliwości w sprawach, w których ofiarami lub świadkami przestępstw są dzieci), przyjętej 22 lipca 2005r. W: M. Sajkowska (red.), *Przyjazne przesłuchanie dziecka*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.
- Podlewska, J., Mróz-Sikorska, A., Tuszyńska, A., Rękawiecka, M. (2007). Opiekun dziecka - ofiary przestępstwa. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 6(3), 115–125.
- Polanowski, J. (2001). Dziecko jako świadek w procesie karnym – więcej szkody czy pożytku, *Niebieska Linia*, 2001, nr 5.
- Postulski, J. (2008). Przesłuchanie pokrzywdzonego dziecka - rozważania na tle wyroku Sądu Najwyższego z dnia 1 lutego 2008 r., sygn. akt V KK 231/07. *Gdańskie Studia Prawnicze*, 2008, t. 4, 115–121.
- Sakowicz, A. (red.). (2016). *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Warszawa: C.H.Beck.
- Skorupka, J. (red.). (2017). *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. LEGALIS/el.
- Sokołowska, J. (1959). *Dziecko jako świadek*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Zmarzlik, J. (2007). Przygotowanie dziecka do uczestnictwa w przesłuchaniu. W: M. Sajkowska (red.), *Przyjazne przesłuchanie dziecka*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.
- Zmarzlik, J. (2016a). *Będę świadkiem. Poradnik dla dzieci uczestniczących w procedurach karnych*. Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.
- Zmarzlik, J. (2016b). *Będę świadkiem. Poradnik dla nastolatków uczestniczących w procedurach karnych*. Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.

Rights and obligations of minor victims who are entitled to him during the hearing in Art. 185a of the Code of Criminal Procedure

The statistics of the Ministry of Justice indicate that the number of questioned children is increasing year by year in the manner of art. 185a KPK. This shows that the judicial authorities recognize the child as a reliable source of evidence. It is important that each such hearing carries the risk of secondary victimization of the interviewed minor. Therefore, as for each witness, the interviewed minor victim is entitled to certain rights and obligations during this action. The first one should be those which are explicitly derived from the Code of Criminal Procedure, namely: the right to refuse to testify, to refrain from answering a question, and the right to refuse to testify and to refuse to answer questions in the case of particularly close relations with the suspect/accused. The second group includes those that derive indirectly from the provisions of the Code of Criminal Procedure and the literature on the subject matter of a child's hearing under Art. 185a KPK. Thus, the rights of the second group include the right to prepare a child for questioning and the right to protection against secondary victimization. On the other hand, the obligations that are imposed on minors include: the obligation to appear and stay at the disposal of the trial body, testify and tell the truth. The rights and duties of a minor are strongly intertwined, and the process body, while expecting from a juvenile effective testimony, must at the same time create the appropriate conditions for its execution.

KEYWORDS: MINOR, CHILD, RIGHTS, DUTIES, VICTIM, INTERROGATION, CONFESSION, VICTIMIZATION

Cytowanie:

Osiak, K. (2016). Prawa i obowiązki małoletniego pokrzywdzonego, które przysługują mu podczas przesłuchania w trybie art. 185a Kodeksu postępowania karnego. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 15(4).

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska.